

TƏLİM PROSESİNDƏ KREATİV VƏ TƏNQİDİ TƏFƏKKÜRÜN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

NİGAR ZEYNALOVA

*Azərbaycan Dillər Universitetinin pedaqogika kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

nigarzeynalova777@gmail.com

Məqalədə kreativlik və onun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı geniş elmi araşdırmalar barədə məlumat verilmiş, prosesə təsir göstərən amillər açıqlanmış, kreativ təfəkkürün formalaşmasına zəmin yaradan pedaqoji mühit və şəraitin spesifik xüsusiyyətləri barədə təhlillər öz əksini tapmışdır. Həmçinin müasir təlimin ayrılmaz tərkib hissəsi olan taksonomiyaların təsnifatı təqdim edilmiş, B.Blumun «Təlim məqsədlərinin taksonomiyası» və onun yeni versiyası ilə digərləri arasında müqayisələr aparılmış, hər bir səviyyədə kreativliyin inkişafının mümkünlüyü diqqətə çatdırılmışdır.

Açar sözlər: kreativlik, tənqidi təfəkkür, inkişaf, taksonomiya, divergent düşüncə.

Keywords: creativity, critical thinking, development, taxonomy, divergent thinking.

Ключевые слова: креативность, аналитическое мышление, развитие, таксономия, дивергентное мышление.

Müasir dövrdə təhsilin məzmununun yenilənməsi, islahatlarının miqyasının genişlənməsi, innovasiyaların meydana gəlməsi, demokratik, humanist dəyərləri özündə əxz edən cəmiyyətin formalaşması, yaddaşdan düşüncə, təfəkkür məktəbinə keçidin sürətlənməsi, şəxsiyyət yetişdirilməsi təhsilin qarşısına yeni və daha məsuliyyətli tələblər qoymuşdur. Cəmiyyətin və əmək bazarının hərtərəfli formalaşmış mütəxəssislərlə təmin edilməsində məktəblərin rolu müstəsnaadır. Bu səbəbdən təhsilin ictimai funksiyaları günbəgün artmaqda, mürəkkəb xarakter daşımaqdadır. Biliklərin ötürülməsi artıq çoxçeşidli bacarıqların, kompetensiyaların formalaşdırılması ilə əvəzlənmişdir. Bu vəzifə aşağıda sadalanan məqsədlərdən irəli gəlir:

– *Təhsilin yeniliklərə uyğunlaşmasına nail olmaq. Təhsiləndə kreativliyi inkişaf etdirmək, ömür boyu öyrənməyə motivasiya yaratmaq, problem həlləmə bacarığı formalaşdırmaq,*

ünsiyyət, əməkdaşlıq üçün fərdi imkanları, şəxsi potensialları inkişaf etdirmək, öyrənlərin ideyalarının reallaşdırılmasına şərait yaratmaq;

– *Təhsildə yeni vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün təlim prosesində kreativliyin inkişafını diqqətdə saxlamaq;*

– *Müasir, innovativ cəmiyyətə xas dəyərlər formalaşdırmaq. Tolerantlıq, müxtəlifliyə hörmətlə yanaşmaq, müsbət fikirləri dəyərləndirmək, əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək, müstəqil və doğru qərar vermək, tənqidi təfəkkürü aktivləşdirmək.*

– *İmkanları bərabərləşdirmək. Müxtəlif təlim ehtiyacları və öyrənmə yollarına malik şagirdlərin təhsildə uğur qazanmasına, cəmiyyətdə müəyyən mövqe tutmasına, sosial mühitə inteqrasiyasına şərait yaratmaq, inklüziv təlimin təşkilinə xüsusi diqqət yetirmək.*

Müasir tələblərə cavab verən mütəxəssislərin formalaşmasında kreativlik mühüm amil olduğu üçün hazırda təhsil ocaqlarının

əksəriyyəti onun inkişafına xidmət edən metod və vasitələrin seçiminə daha həssas yanaşır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, o, adətən, planlaşdırılmış deyil, təsadüfi xarakter daşıyır.

Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, alimlərin böyük qismi tədqiqatlarında kreativliyin inkişafında tənqidi təfəkkürün rolunu xüsusi vurğulamışdır. Deməli, təlim prosesinin təşkilində kreativliklə yanaşı, tənqidi təfəkkürün formalaşdırılmasına da diqqət yetirmək lazımdır. Bununla belə, araşdırmalarda, problemlə bağlı yanaşmalarda kreativ və tənqidi təfəkkürün inkişafına zəmin yaradan bacarıqlar kəskin şəkildə fərqləndirilir. Tədqiqatımız-da hər iki düşüncə tərzində istifadə olunan yanaşma və proseslərin, onların birgə istifadəsinin təlim prosesinə gətirdiyi üstünlüklərin təhlilini verməyə çalışmışıq.

Kreativ təfəkkür (düşüncə) nədir? Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatda kreativliyə müxtəlif təriflər verilmişdir. Cekson və b. həmin termini «fantaziya, təxəyyül, təsəvvür» və «yeni dünyanı kəşf etmək imkanı» kimi açıqlamışlar: «kreativlik seçilmişlərə deyil, bütün insanlara xas istedadıdır, hər kəsdə formalaşdırıla, inkişaf etdirilə bilər» [1].

Bohm isə belə bir qənaətə gəlmişdir ki, ümumiyyətlə, kreativliyin tərifini vermək mümkün deyil [2]. Kreativ düşüncə fənnə dair tapşırığın yerinə yetirilməsinə, təxəyyül və fantaziyanın zənginləşməsinə, problem həllinə, qərar qəbuluna təkan verir. Divergent düşüncə, müxtəliflik, orijinallıq və yenilik kreativliyi təsvir edən açar sözlərdir [3-5].

Təhsilalanlarda kreativliyin inkişafı məsələsini araşdırarkən təlim prosesinin təşkilində tənqidi təfəkkürün rolunu qətiyyənlə diqqətdən kənar saxlamaq olmaz.

Tənqidi təfəkkür nədir? Ennisə görə, tənqidi təfəkkür «nəyə inanmaq lazımdır» sualının cavablandırılması prosesinə fokuslanan ağıllı, soyuqqanlı, refleksiv düşüncə tərzidir [6]. Haqqında danışılan istilahın özünəməxsus xüsusiyyət və göstəriciləri vardır. Onun spesifikasiyi insanların fəallığı, sual vermək bacarığı, təhlil aparmaq qabiliyyətindədir. Tənqidi təfəkkürə malik şəxsiyyət yeni ideyalara və fikirlərə, dəyişikliklərə açıqdır, müzakirələrə,

mübahisəli məsələləri çözməyə, araşdırmağa meyillidir.

Tənqidi təfəkkürə dair ədəbiyyatın təhlili göstərmişdir ki, müəlliflər onu nadir hallarda şəxsin istedadı kimi dəyərləndirirlər. Əksər tədqiqatçılar hesab edirlər ki, o, bütün tələblərin malik olduğu xüsusiyyətdir (əlbəttə, müxtəlif səviyyədə) və təhsilin əsas məqsədi də öyrənmələrdə tənqidi təfəkkürün formalaşdırılmasıdır.

Bailin qeyd etmişdir ki, yuxarıda haqqında bəhs olunan hər iki termin təfəkkürün tərkib hissəsidir, lakin kreativlik və tənqidi təfəkkürün inkişafı prosesi fərqli pedaqoji yanaşmalara əsaslanır. «*Tənqidi təfəkkür analitiktir. O, verilmiş məzmun və çərçivə daxilində mühakimə aparmağı nəzərdə tutur*» [7].

Cədvəldə hər iki təfəkkür növünə xas xüsusiyyətlər əksini tapmışdır (*Cədvəl 1*).

Alimlərin kreativ və tənqidi təfəkkür anlayışlarının konseptuallaşdırılması və bu barədə təsəvvürlərin formalaşdırılması ilə bağlı fikirləri müxtəlifdir: biliklər verilir, yoxsa qurulur, yaradılır? H.K.Adriansen «tənqidi və kreativ təfəkkür» terminləri arasındakı əlaqələri izah edərkən bildirmişdir ki, «tənqidi təfəkkür suallar vasitəsilə də üzə çıxıb kreativlik xüsusiyyəti daşıya bilər» [8]. Deməli, tənqidi və kreativ təfəkkür bir-birindən tamamilə fərqlənən düşüncə təzi (təfəkkür növü) deyil. Aparılan eksperimentlərin nəticələrinə əsasən əminliklə deyə bilərik ki, məktəbdə kreativliyi öyrətmək prosesi bilavasitə tənqidi təfəkkürün inkişafı ilə əlaqəli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Bailin də tənqidi təfəkkürlə kreativ təfəkkür arasındakı əlaqələri araşdıran alimlərdən olmuşdur. Problemlə bağlı çoxsaylı ədəbiyyat və tədqiqat materiallarının analizindən sonra o, «*Tənqidi və kreativ təfəkkür arasında paradoks varmı?*» sualına birmənalı şəkildə «*xeyr*» cavabını vermişdir. Fikrini isə belə əsaslandırmışdır: «*Bu iki təfəkkür növü arasında heç bir paradoks yoxdur. Çünki onlar bəzən sıx əlaqədə olur, bəzən biri digərini tamamlayır, nadir hallarda biri digərinin fəaliyyətinə maneələr törədir*» [7]. Nəzərə almaq lazımdır ki, kreativlik prosesində elə mərhələlər var ki, tənqidi təfəkkürün mövcudluğu orada müəy-

| <i>Kreativ təfəkkür</i> | <i>Tənqidi təfəkkür</i> |
|---------------------------------|-------------------------|
| Subyektiv | Obyektiv |
| Sağ yarımkürə | Sol yarımkürə |
| Təxəyyüllü | Rasional |
| Mühakiməsiz | Qiymətləndirici |
| Generativ | Seçici |
| Divergent | Konvergent |
| Holistik (tam, bütöv) | Analitik (uzunmüddətli) |
| Konstruktiv (qurucu) | Dekonstruktiv |
| Çərçivəsiz | Çərçivə daxilində |
| İntuisiyaya əsaslanan | Sistematik |
| Dolayı yolla təkrarlanan proses | Xətti |
| Fərziyyələr irəli sürür | Fərziyyələri yoxlayır |
| Fantaziyalara əsaslanır | Reallığa əsaslanır |

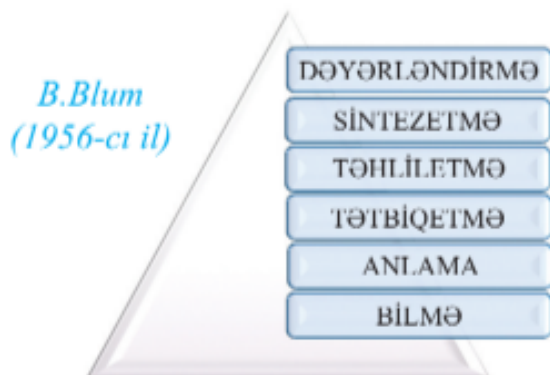
yən problemlərə yol açmağa bilər. Məsələn, divergent fazada diqqətin idcəyaların keyfiyyətinə deyil, kəmiyyətinə cəmləşdirilməsi. Konvergent mərhələdə isə diqqət seçilmiş idcəyalara yönəldilir, keyfiyyət ön plana çıxır və tənqidi təfəkkür kreativlik prosesinin vasitəsinə çevrilir [6]. Sadalanan məqamlar hər iki təfəkkür növünün inkişafının bərabər, paralel gətdiyini bir daha sübuta yetirir. Bailinin sözləri ilə desək: *«kreativ və tənqidi təfəkkür qarşılıqlı əlaqədə olaraq səmərəli təlimin aspektləri kimi çıxış edir»* [7]. Həmin fikirləri dəstəkləyən Tosey vurğulamışdır ki, *«xəyallara dalmaq, güclü intuisiyaya malik olmaq inkişaf etdirilən bacarıqlardır, lakin heç vaxt tənqidi rəşionalılıqla əvəzlənməməlidir»* [9].

Yaradıcı məktəb müəllimləri təlim prosesində təlim metodlarına xüsusi diqqət yetirməklə tələbələrdə istər kreativ, istərsə də tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirə bilərlər. Universitet təcrübəsinin araşdırılması zamanı belə bir fakt ortaya çıxmışdır ki, professor-müəllim heyəti təlim prosesində tənqidi təfəkkürə kreativlikdən daha çox vaxt ayırır, mövzu ilə əlaqədar danışarkən daha çox tənqidi təfəkkürə aid istilahlardan yararlanır, kreativliyi təsvir edən terminlər isə əksər pedaqoqların lüğətində yoxdur, tədqiqatçılar qazandıqları yeni

biliklər, apardıqları eksperimentlərlə əlaqədar fikirlərini bölüşərkən ənənəvi üsullardan faydalandıqlarını bildirirlər. Həmçinin təzislərdə, elmi məqalələrdə, müxtəlif xarakterli araşdırma nümunələrində kreativliyin inkişafına, onun proses kimi həyata keçirilməsinə yer verilmir, problem tədqiqata cəlb olunmur, müzakirələrdən uzaqda qalır. Beləliklə, universitetlərin mədəni mühiti kreativliyin kultivasiyasına lazımi diqqət ayırmır, akademik struktur və qaydalar prosesin təşkilinə hətta maneələr törədir. Bu səbəbdən tənqidi və kreativ təfəkkür arasında açıq-aydın paradoks müşahidə olunur. Tənqidi təfəkkürün inkişafına yönələn təlim üsulları ilə kreativliyin qarşısı alındıqda qayda və strukturlar məktəbdə kreativliyə maneə törədən əsas amillərə çevrilirlər. Bu haqda Cekson yazır: *«Əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş nəticəyönümlü kurs kreativliyin qarşısını alır, çünki bu təlim proqramı tələbələri çərçivəyə salır, konkret nəticənin əldə olunmasına yönəldir, gözlənilməz və tələbələr tərəfindən müzakirəyə çıxarılan məsələlərin həllini mümkünsüzləşdirir»* [1]. Alim tədqiqatlarında nəticəyönümlü təhsildən (standart təlim nəticələrinin qazanılmasına doğru gedən yol) bir qədər də irəliyə getmiş, müasir təhsildə nəticələrin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsinin, qiymətləndirmə me-

yarlarının mövcudluğunun əleyhinə çıxmış, onların təhsilalanlarda kreativliyin inkişafına maneələr törətdiyini vurğulamışdır. Meyarlar əsasında qiymətləndirmənin aparılması tənqidi təfəkkürün inkişafına zəmin yaratsa da, kreativliyin inkişafını məhdudlaşdırır.

1956-cı ildə Benjamin Blum və bir qrup psixoloq təlim prosesində mühüm əhəmiyyət kəsb edən, sadədən mürəkkəbə doğru çeşidlənən altı intellektual davranış səviyyəsinin təsnifatını vermişdir. Taksonomiya ən sadə düşüncə tərzii ilə başlayır [10].



2001-ci ildə Krasvol və Anderson Blumun taksonomiyasının yenilənmiş versiyasını təqdim etmişlər [11]. Bu versiyada sintez və qiymətləndirmə eyni çətinlik səviyyəsində yer almışdır. Bəzi tədqiqatçılar hətta analizdə sintez və qiymətləndirmə ilə eyni çətinlik səviyyəsində yer alması təklifini irəli sürmüşlər. Yeni versiyada aparılan dəyişikliklər: bilmə – xatırlamaq; anlama – qavramaq; tətbiq – tətbiq etmək; təhlil – təhlil etmək; qiymətləndirmə – qiymətləndirmək; sintez – yaratmaq. Əlavədən belə nəticə çıxarmaq olar ki, sintez və ya yaratmaq kreativ düşüncə ilə bərabərləşdirilir, qiymətləndirmə və ya qiymətləndirmək isə tənqidi təfəkkürlə eyniləşdirilir.

Təsnifatdan da görüldüyü kimi, tənqidi və kreativ təfəkkür hər ikisi yüksək səviyyəli düşüncə tərzinə aiddir, onlar proses kimi tədrisən inkişaf etdirilməlidir.

Kreativ təfəkkür təxəyyül, konstruktivlik, generasiyadır, çərçivə daxilində qalması mümkünsüzdür, əks halda mövcudluğu sual altında qalar.

Kreativliklə bağlı fundamental araşdırmalar aparən E.P.Torransın bu terminə verdiyi tərifə diqqət yetirək: «Kreativlik informasiya

*L.Anderson
və D.Krasvol
(2001-ci il)*



boşluğu, problem, çətinlik, əskiklik, çatışmayan elementləri duymaq, anlamaq, fərziyyə yürütmək, təcrübədə sınamaq, yenidən nəzərdən keçirmək, yoxlamaq və sonda nəticələri müzakirə etmək prosesidir» [12]. Tədqiqatçının mülahizəsi tənqidi təfəkkür haqqında yuxarıda verilən fikirlərə həmahəng səslənir. Məsələn, problem həlli hər iki təfəkkür növünün mövcudluğunu labüdləşdirir və onlardan hər hansının nəzərə alınmaması fəaliyyətin səmərəsini azaldır. Digər nümunəyə nəzər yetirək: müəyyən müddət ərzində ziddiyyətli iddiaları çeşidləyərək, dəlilləri ölçüb-biçərək, problem həlli ətrafında düşünərək, istənilən məsələni məntiqi və analitik tərəfdən diqqət mərkəzində saxlamaq mümkündür. Daha sonra insanın xəyallara dalmasına, fikrinin yayınmasına baxmayaraq, həmin problem şüuraltı aktuallığını saxlayır və cavabın axtarılmasına cəhd göstərilmədikdə kreativ enerji partlayışı baş verir.

Kreativ təfəkkür tənqiddən fərqli olaraq çərçivələrə sığmır, gözlənilməz ideyalarla zəngindir, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmir, nizamlanmır, qaydalarla uzlaşmır. Buna görə də səhvlərlə qarşılaşmaq, tapşırığın öhdəsindən gəlməmək təhlükəsi yüksəkdir. Lakin kreativ düşüncə özünəinam, özünüqiymətləndirmə, təşkilatçılıq, risklərə hazır olmaq bacarıqlarını özündə cəmləşdirdiyindən təlim prosesində istifadəsi məqsədəuyğundur.

Tənqidi təfəkkür fəal, idarə olunan, mürəkkəb prosesdir. O, problem həlli, yoxlama, qiymətləndirmə, cavablandırma, alternativ çözümlər müəyyənləşdirmə, planlaşdırma, oxu, yazı, danışma, dinləmə və s. proseslərin toplusu kimi qəbul edilir. Alqoritm məlumatın toplanılması ilə başlayır, əsaslandırılmış qərar qəbulu ilə yekunlaşır. Bəzi tədqiqatçılar və

metodistlər bildirirlər ki, tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi olduqca çətindir. İşin səmərəli şəkildə qurulması təlimdə əməkdaşlığın (kollaborativ qrup işi və ya cütlərlə iş) dərəcə-sindən asılıdır. Pedaqoq həmin həssas nüansı daim diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

Tənqidi təfəkkürün inkişafına zəmin yaradan metodlar təhsilalanlarda zəruri sosial bacarıqların formalaşdırılmasını təmin etməlidir.

- *Ünsiyyət bacarıqları;*
- *Anlama;*
- *Məlumatın ötürülməsi;*
- *Fənlərarası integrasiya.*

Sadalanın bacarıqların təlim prosesində formalaşdırılması və inkişafı tənqidi təfəkkürlə yanaşı, kreativliyə də müsbət təsir göstərir, öyrənmələri tədqiqata, araşdırma aparmağa həvəsləndirir, ətraf aləmlə qarşılıqlı əlaqə qurmağa stimullaşdırır, real ictimai problemlərin həllinə maraq oyadır.

Hər iki təfəkkür növünün təlim prosesində inkişaf etdirilməsi müvafiq strategiyalar vasitəsilə mümkündür.

1. Tənqidi təfəkkür strategiyaları:

1. *Refleksiya* – refleksiv proseslərə cəlb olunmaq;

2. *Rasionallıq* – hisslərə, emosiyalara deyil, onları yaradan səbəblərə əsaslanmaq, qeyri-müəyyən, problemləli vəziyyətlərin və gözlənilməz hadisələrin əmələ gəlməsini şərtləndirən amilləri üzə çıxarmaq, analizlər aparmaq, məntiqi suallar vermək, dolğun cavablar hazırlamaq, qəti qərarlar qəbul etmək, öz mövqeyini ətraflı şəkildə açıqlamaq, sübutlar, dəlillər göstərmək;

3. *Özünüdərkətmə* – motiv və meyillərin təsir gücünü ölçmək, şəxsi düşüncə tərzini, fikirlərini təhlil etmək, öz maraqlarını nəzərə almaq, zərərləri əvvəlcədən müəyyənləşdirmək;

4. *Düzgünlük* – ədalətlik prinsipinə əsaslanmaq, eqoist və ya yalnız şəxsi mənafeyi üstün tutan qərarların verilməsinə qarşı çıxmaq, yanlış məqsədləri, mənfəi xüsusiyyətləri, o cümlədən müsbət yanaşmaları, ideyaları müəyyənləşdirməyi bacarmaq;

5. *Açıq fikirli olmaq* – bütün variantları dəyərləndirmək, innovasiyalara liberal münasibət göstərmək, fərqli fikirləri nəzərdən keçirmək, yeni modelləri, yanaşmaları, ideyaları

paradiqləri araşdırmaq və məqsədəuyğun olanı seçmək;

6. *Nizam-intizam* – incə məqamlara diqqət yetirmək, kimisə mühakimə etmədən öncə hadisəni araşdırmaq, empatiya göstərmək, qaydaların hazırlanmasında, daxili qanunların tərbitə zamanı rəyləri nəzərə almaq, müsbət fikirləri dəyərləndirərək mövcud müddəalara qoşmaq, prosesin təşkilində kollektivin iştirakına zəmin yaratmaq;

7. *Mühakimə yürütmək, fikir bildirmək* – məqsədəuyğun ideyaları müəyyənləşdirmək, sübutların, fakt və hadisələrin çəkisini, əhəmiyyətini dəyərləndirmək.

II. Kreativ təfəkkür strategiyaları:

1. *Problemin bir neçə həlli yolunu axtarmaq;*

2. *Müsbət və mənfəi təcrübədən bəhrələnmək;*

3. *Fantaziya və təxəyyülə yaradıcılıq üçün imkan yaratmaq;*

4. *Yeni ideyaları dəyərləndirmək, prosesin hazırlıq mərhələsində və başlanğıcında tələsik mühakimə yürütməkdən, rəy bildirməkdən yayınmaq;*

5. *Xəyallara dalmaq, arzu etmək, nəzəriyyə və təklifləri araşdırmaq.*

Kreativ təfəkkürün inkişafı məqsədilə pedaqoji texnikalardan da yararlanmaq mümkündür:

– *İstənilən mövzu ilə bağlı beyin həmləsi təşkil etmək. Bunun üçün ağla gələn bütün fikir və ideyalar istisnasız qeyd olunmalıdır;*

– *Açıq suallarla müraciət etmək;*

– *Bir suala müxtəlif cavablar verməyə cəhd göstərmək;*

– *Yeni ideyalara açıq olmaq, səmərəli fəaliyyətin müxtəlif yollarını araşdırmaq, faydalı ideyaları sonunadək dəstəkləmək;*

– *İki müxtəlif obyekt və ya ideyanın ümumi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, yenilərinin yaradılmasına cəhd göstərmək;*

– *Gündəlik fəaliyyəti dəyişdirmək, görülən işlərin icrasını fərqli yollarla həyata keçirmək;*

– *Gün ərzində müxtəlif fəaliyyətlərlə məşğul olarkən ideya ətrafında düşünmək;*

– *Kreativ intuisiyanı inkişaf etdirmək;*

– *Nəzəriyyə və ya yanaşma haqqında kağız üzərində lazımi qeydlər aparmaq;*

– *İdeya kitabçası hazırlamaq. İdeyalar anı*

formada ağla gəldiyi kimi qəfildən beyindən çıxsa da bilər. Kitabçada ağla gələn fikirlərin dərhal qeydiyyatını aparmaq və sonra fürsət yaranan kimi həmin məsələlərə yenidən qayıtmaq və onları inkişaf etdirmək;

– *Kreativ və tənqidi təfəkkür tərzinin birləşdirilməsi.*

Təhsilalanlarda kreativliyin inkişafı prosesi kortəbii həyata keçirilməməlidir. Pedaqoqlar prosesin səmərəli təşkili məqsədilə təqdim olunan strategiya və texnikaları nəzərə almalı və onlardan şəraitə uyğun formada yararlanmalıdırlar.

Yeni nəsil müəllimlər kreativ təfəkkür və kreativ öyrətmə üsullarına, kreativ problem həlli bacarığına malik olmalı və həmin xüsusiyyətləri öyrənənlərə aşılmalıdırlar. Bunun üçün aşağıdakı sualların cavablandırılması vacibdir:

1. *Yeni nəsil müəllimlərin peşəkar inkişafı üçün hansı keyfiyyətlər və qabiliyyətlər lazımdır?*

2. *Kreativ müəllim hazırlığı prosesi necə və hansı formada həyata keçirilməlidir?*

3. *Təlim prosesində kreativlik və tənqidi təfəkkür anlayışının nə kimi əlaqəsi var?*

Təhsilalanlar daim dəyişən, dinamik xarakterli informasiya cəmiyyətinin tələblərini ödəmək üçün tənqidi, kreativ, məhsuldar fəaliyyət nümayiş etdirməlidirlər. Bunun üçün müəllim öyrənmə ilə düşünmə arasında tarazlıq yaratmalı, balansı tənzimləməlidir. Təlimin belə formada təşkili tələbələrə fəaliyyət prosesini izləmək, yoxlamaq, onun monitorinqini aparmaq imkanı yaradır, həmçinin dərkətməni fəallaşdırır. Təhsilalanlarda dərkətmənin iki növü daha böyük həssaslıqla formalaşdırılmalıdır:

– *Emosional dərkətmə* – *çətinliklərlə üzləşdikdə dəyanət göstərmək məqsədilə özünü stimullaşdırmaq, şəxsi əhval-ruhiyyəni yüksəltmək, səmimi olmaq və gələcəyə ümidlə baxmaq;*

– *Praktik dərkətmə* – *ətrafda baş verən hadisələrə diqqətlə yanaşmaq və situasiyanı nəzərə alaraq müxtəlif fəaliyyət növlərindən ən optimalını seçmək.*

Təlim prosesinin təşkili zamanı kreativliyin mənimsədilməsi məqsədilə müəllim bəzi

məsələləri nəzərə almalıdır:

– *Bütün şagirdlər öyrənmə potensialına malikdir və təhsilin məqsədi hər bir öyrənənin daxili imkanlarını üzə çıxarmaq, inkişaf etdirməkdir;*

– *Bilik, məlumat hər bir şagirdə eyni tərzdə, eyni şəraitdə çatdırılır, lakin onların mənimsəmə səviyyəsi fərqli olur.*

– *Təhsilalanların bacarıqları yalnız səmərəli təlim vasitəsilə inkişaf etdirilə bilər;*

– *Öyrənənlər müxtəlif dərkətmə qabiliyyətlərinə, fərdi xüsusiyyətlərə malikdir, bu da təlimin təşkili prosesində daim diqqətdə saxlanılmalı məqamdır;*

– *Təhsilin əsas vəzifəsi yalnız qavrama və mənimsəmə qabiliyyəti yüksək olan şagirdlərin deyil, hər bir öyrənənin potensialını üzə çıxararaq inkişaf etdirmək, həmçinin zamanla ayaqlaşmağı bacaran yüksək ixtisaslı peşəkar mütəxəssislər hazırlamaqdır.*

Yuxarıda sadalanan məqamlara və aparılmış eksperimentlərin nəticələrinə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, müasir təlimdə hər iki təfəkkür növünün inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onların vəhdətdə nəzərə alınması, təlim fəaliyyətinin hər iki təfəkkür növünə istinadən təşkili tədris prosesinin səmərəsinin artmasına bilavasitə təsir göstərir. Kreativliyin inkişafının tənqidi təfəkkürlə paralel şəkildə, həmçinin tənqidi təfəkkür vasitəsilə həyata keçirilməsi təlimin keyfiyyətini ikiqat artırır, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmağa zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Jackson, N. Imagining a different world. In Jackson (et al.) (eds.). Developing creativity in higher education: An imaginative curriculum. Chippingham, «Routledge», 2006.

2. Bohm, D.J. On creativity. London, Routledge, 1998.

3. Runco, M.A. Creativity. Annual Review of Psychology. 2004.

4. Simonton, D.K. Creativity: cognitive, personal, developmental, and social aspects. American Psychologist, 2000.

5. Sternberg, R.J. The nature of creativity. Creativity Research Journal. 2006.

6. Ennis, R.H. Rational Thinking and Educational Practice. In J.Soltis (ed.), Philosophy of Education, Chicago: The National Society for the Study of Education, 1981.

7. Bailin Sh. Critical and creative thinking. Informal Logic, Vol. IX, №1, 1987.

8. Adriansen H.K. How criticality affects students' creativity. In C.Nygaard N.Courtney&C. Holtham (eds.) Teaching creativity – creativity in teaching. UK, «Libri Publishing», 2010.

9. Tosey, P. Interfering with the interference: an emergent perspective on creativity in higher education. In Jackson (et al.) (eds.) Developing creativity in higher education: An imaginative cur-

riculum. Chippenham, «Routledge», 2006.

10. Bloom, B. S., Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W.H., & Krathwohl, D.A. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook 1: Cognitive domain. New York, «David McKay», 1956.

11. Anderson, L.W, & Krathwohl, D.A. Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: «Longman», 2001.

12. Torrance, E.P. The nature of creativity as manifest in testing. In Sternberg, R.J. (ed.) The nature of creativity: contemporary psychological perspectives. C.: Cambridge University Press, 1988.

N.Zeynalova

The Mutual Relationship of Creativ and Critical Thinking in the Teaching Process

The article deals with the development of creativity of higher educators. It states the role of critical thinking, which guarantees the development of creative thinking. The special importance of both kinds of thinking in modern teaching is mentioned in the article as well. Considering them together, the organization of training activities by referring to both types of thinking affects the productivity of teaching directly. The realization of the development of creativity through the critical thinking should be kept in consideration, and it increases the effect of the first type more. The strategy and techniques, which serves the development of both types of teaching, have been described comprehensively. Besides, «The taxonomy of training objectives» by B. Bloom and its new version has been analyzed, the comparison between levels, the possibility of creativity in each of these levels have been explained in the article.

Н.Зейналова

Взаимосвязь креативного и критического мышления в процессе обучения

В статье дана обширная информация о креативности и его развитии, раскрыты факторы, влияющие на процесс, проведен анализ специфических особенностей педагогической среды и обстановки, влияющий на формирование креативного мышления. Также представлены таксономии, которые являются неотъемлемой частью современного образования, в том числе дана информация о «Таксономии педагогических целей» Б.Блума. Проведено сравнение старой и новой версии данной таксономии. Доведено до сведения, что на каждом уровне таксономии возможно развитие креативного мышления.

